

ANTROPOLOJİK YAKLAŞIMLA HIZIR İNANCI: DERSİM BÖLGESİNDE UYGULANAN DİNİ RİTÜELLER

Hiroki WAKAMATSU

Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

e-posta: hirokiwakamatsu@hitit.edu.tr

Özet

Hızır inancı, eskiden Doğu Müslüman dünyası yani İran, Orta Asya, Maşrak ülkeleri, Anadolu ve Balkanlara uzanan geniş bir coğrafyada görülmektedir. Hatta tüm Müslüman dünyasında yaygın olan bu inancın kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğunu da belirtmek gerekir. Bu evliya inancı hem dinî elit yani ulema gibi Müslüman aydınları tarafından hem de Müslüman halkları tarafından günümüze kadar uygulanagelmıştır. Ayrıca Orta Çağ İslâm teolojisi içerisinde Hızır inancının ulemalar tarafından geliştirildiği de tarihî kaynaklarda da bulunmaktadır. Öte yandan Hızır inancı kapsamında Müslüman dünyasında sihirseldinî uygulama olarak görülen halk inançları gözlemlenmektedir.

Batılı araştırmacılar bu tür dinî inançları "Sufizm" terimiyle analiz etmişlerdir. Sufizm kelimesi Arapça "tasawwuf" (Tr. tasavvuf) kelimesinin İngilizce meali olup "Şeriat'a karşıt bir inanç" anlamında kullanılmıştır. Bu noktada Sufizm Batılılar tarafından İslâm'ın beş şartı dışındaki bütün dinî uygulamalar için analitik bir terim olarak icat edilmiştir. Hatta eskiden Avrupalı bilim adamları tarafından Sufizm, "İslam'la hiç alakası olmayan inançların bütünü" olarak tanımlamıştır. Bu Sufizm yorumundan yola çıkarak "senkretizm" veya "Ortodoks/Heterodoks" gibi bir terminoloji de icat edilmiş ve akademik camiada kullanılagelmıştır. Hızır inancı bu Sufizm'in bir parçası olarak nitelendirilmiştir.

Fakat bu Sufizm yorumunun, toplumsal gerçekçilik açısından bakıldığında uygun bir yorum olmadığını görüyoruz. Antropologlar uzun zamandır sahada özellikle Müslüman nüfusun çoğunluğu oluşturduğu ülkelerde Batılılarca Sufizm olarak nitelendirilen Hızır inancı gibi dinî uygulamaları gözlemlemişlerdir. Peki, eğer bu tür inançlar tek tanrılı inanca karşı bir inanç sistemi ise o zaman bu tür dinî uygulamaları nasıl anlamalıyız? Hızır kimdir? Kim olmalıdır?

Bu makalede hem şahsen saha çalışmalarında topladığım bilgiler hem de arşiv çalışmalarından yararlandığım kaynaklara dayanarak Dersim Bölgesinde uygulanan Hızır inancı başta olmak üzere dinî ritüeller ve inançları Sosyal Antropoloji açısından değerlendireceğim.

Anahtar Kelimeler: Hızır İnanç, Alevilik, Sufizm, Kültürel Antropoloji

THE KHIDR WORSHIP THROUGH AN ANTHROPOLOGICAL APPROACH: THE STUDY OF RELIGIOUS RITUALS PRACTICED IN DERSIM REGION

Abstract

The worship of Khidr has been practiced by Muslims in the wider eastern Muslim world called Mashriq Area included Iran, Iraq, Syria, Anatolia and Balkan Area. We have to articulate that this religious practice is originated from Qur'an. The saint veneration of Khidr in the Muslim world is prominent both in terms of intellectual activities for the elites such like 'ulamas and popular beliefs of the public. This religious practice has been practiced by both Muslim intellectuals and Muslim public for a long time. On the one hand, we can find that worship of Khidr was developed by Muslim intellectuals within the context of Islamic theology in the historical source. On the other hand, we Anthropologists can observe popular beliefs as a "magical" religious practice in the Muslim world.

Western researchers have analyzed the phenomenon of this kind of belief as framework of Sufism. The term Sufism has been used as English translation of Arabic tasawwuf in the meaning to the opposition of Shari'a. In this respect, Sufism was invented as an analytical term which implied all religious practices out of Islamic Five Pillar by Western scholars. Furthermore, Sufism has been defined as a whole of religion not related to Islam. At the same time they have invented terminologies such like "syncretism" and "orthodoxy/heterodoxy" through the interpretation of Sufism. Therefore, they have used these terminologies in the academic context for a long time. Then worship of Khidr is characterized as one part of Sufizm by the researchers.

However, we realize that the understanding such interpretation of Sufizm is not appropriate from the point of view of social reality in the Muslim world. So how do we have to understand the religious practices such like worship for Khidr if it is contrary to the Monotheism? Who is the Khidr? Who must He be?

In this article drawing on my own research data, I shall first discuss the religious practices in Dersim, and provide a brief outline of their meaning in Alevi theology. I shall then present the current situation of Khidr veneration and popular beliefs where Alevi sacred places are visited by other religious groups and discuss the underlying motives of the religious actors involved from the point of view of Social and Cultural Anthropology.

Keywords: Worship for Khidr, Alevism, Sufism, Cultural Anthropology

1. Bir Analitik Kavram olarak “Sufizm”

“Sufizm” kavramı, Islamic Mysticism yani İslami Mistisizm olarak İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Bu çevirinin Sufizmin gerçekliliğini tamamen yansıtmadığı ve akademik camiada bu kavramın yanlış anlaşılmasına neden olduğu bilinmektedir. Bu noktada Tonaga, Sufizmin ve İslami Mistisizmin ne oldukları hususunun ayrı bir tez olarak düşünülmesi gerektiğini iddia etmektedir (Tonaga 2013: 17-32). İslami Mistisizm konusunu incelemeye başladığımız zaman “Mistisizm nedir?” gibi çok büyük sorunla karşılaşılacaktır. Bu makalede Mistisizm konusunu incelemek bu makalenin ana tema ile alakası olmadığı için detaylara girmeyeceğiz. Hem de Mistisizm meselesi büyük bir sorun olduğu için bu makalenin sınırlarını aşacağından dolayı bahsetmeyeceğim. Burada asıl konu “Sufizm nedir?” sorusudur.

Bu sorunlar hem Antropoloji hem de İlahiyat camiasında yeteri kadar incelenmemektedir.¹ “Sufizm nedir?” sorusuna cevaben hem bilim adamları hem de Sufilerin kendileri bu konu ile ilgili epeyce eserler, kitaplar ve makaleler yayımlamaktadır. Örneğin Nurbakhsh tarafından yazılan bir eser bulunmaktadır. Bu eserde Sufizm konusunda 108 ve Sufi hakkında 55 tanım yapılmaktadır (Nurbakhsh 1981: 16-41). Bu tanımların tabii ki çeşitli şekillerde olduğunu söylemeye bile gerek yoktur. Hatta bilim adamları tarafından yapılan Sufizm kavramı hakkındaki tanımlamaları da çok çeşitli olduğu aşikârdır.

“Sufizm nedir?” sorusuna cevap vermenin o kadar kolay olmamasının sebeplerinden biri de Sufizmin etrafındaki bazı dinî uygulamalarla Sufizmi ayırt eden çizginin nasıl çizileceğidir. Mesela bazen Sufizm ile alâkalandırılan “Halk İnancını” nereye kadar Sufizm içerisinde değerlendirebiliriz? Buna göre Sufizm imajı da değişmektedir. Pratikte Müslüman dünyasında rastladığımız “Kutsal Ağaç Kültü” veya “Kutsal Kaya Kültü” gibi dinî uygulamalar, Sufizm adı altında uygulanmıştır. Bunun gibi dinî uygulamaları bidat şeklinde değerlendirip İslam dışına havale etmek çok kolaydır fakat bu yapıldığında sahada yaşayan halkların fikri ve dinî duyguları ihmal edilmiş olur.

Hatta bizim düşündüğümüz Sufizmi uygulayanların gerçek anlamda “Sufi” olarak tanımlanıp tanımlanmaması konusunda köklü bir sorunla karşılaşmaktayız. “Sufi” terimini kasteden “Fakir”, “Şeyh” ve “Hakim” gibi çeşitli adlar da vardır. Şu ana kadar biz bu kavramları detaylı olarak incelemeksizin Sufizmi uygulayan herkesi “Sufi” olarak adlandırdık. Bizim “Sufi” olarak adlandırdığımız kişilerden bu adın kullanmasından hoşlanmayan örneklere epeyce rastlayabiliriz. Bu konu hakkında dikkatle inceleme yapmak gerekmektedir.²

¹ “Sufizm”e karşı İlahiyat kökenli bilim adamları “Tasavvuf nedir?” konusunda epeyce araştırma yapmaktadır. Bu makalede “Sufizm” ve “Tasavvuf” kavramlarının tamamıyla farklı kavramlar olduğu açıklanmaktadır.

² Örneğin Schimmel’in Güney Asya’daki Sufi ve aynı zamanda şair olan Mir Dard hakkında araştırma yaparken Mir Dard’ın şahsen Schimmel’e “Ben, Sufi diye adlandırılmaktan kesinlikle hoşlanmam.” diye söylediğini kaydetmektedir (Schimmel 1971: 21).

Peki, neden ve ne zamandan beri biz “Sufizm” terimini mutlak bir anlam taşıyan sabit bir kavram olarak kullanmaya başladık? Hatta kullanırken Sufizm konusunda bizim kafamızda mutlak ve sabit bir imajın ortaya çıkma nedeni nedir? İlk başta bu konu hakkında Orta Çağ Avrupa’sında yapılan Sufizm araştırmalarını incelemek gerekir.

13. yüzyılda Avrupa’da Hıristiyan dünyasında Sufizm’in etkisini görebiliriz. Örneğin Hıristiyan Mistik Raimundus Lullus tarafından Roma’da Doğu Dilleri Okulu inşa edildiği ve bu okulda Sufizm konusunda dersler verildiği kaydedilmektedir (Arberry 1998: 7; Schimmel 1971: 7). Öte yandan Fransız Kral IX. Luis’in veziri Jpoinville, İslam tarihinin başlarında yaşamış ünlü bir Sufi olan Rabbia Adaviyye’nin efsanesini Avrupa’ya ilk olarak aktarmıştır. Bu efsane sonraki dönemlerde Avrupa toplumuna geniş bir şekilde yayılmıştır.

16-17. yüzyılda Avrupa kökenli seyyahlar tarafından yazılan seyahatnamelerde Sufiler konusunda epeyce yazılar bulunmaktadır. Onlara göre Arapça kökenli faqir (fakir) ile Farsça kökenli derwish (derviş) kelimeleri simgesel olarak Sufileri ifade etmektedir. Bu iki kelime eserlerde aynı zamanda kendi anlamlarıyla da kullanılmaktadır. Mevlevi tarikatına mensup olanlara “dönen derviş”, Rıfai tarikatına mensup olanlara ise “bağırان derviş” gibi ifadeler kullanılmaktadır (Schimmel 1971: 8).

Bu kelimeler o dönemdeki Avrupalılar için “ilginç” veya “değişik” olarak tanımlanmaktadır. Buna karşın 18. yüzyılın son dönemlerinde Avrupalılar tarafından Avrupa Hıristiyan dünyasında “Hıristiyan Hümanizmi” adı altında ortak olarak paylaşılan ve “evrensel değer” anlamı taşıyan bir terim olarak icat edilen kelime “Sufi-izm (Sufi-izm)” idi. Önceki dönemlerde olumsuz ve aşağılanmış bir imaj taşıyan “faqir” veya “derwish” kelimelerine karşın bu kelime o dönemdeki bilim adamlarının genelinin zihniyetindeki Fars edebiyatına duyulan olumlu imaj ile değerlendirilerek kullanılmıştır (Ernst 1997: 9).

Şarkiyatçılık (Oryantalizm) düşüncesi İngiltere’de ilk olarak Hint yarımadasında Bengal bölgesi içindeki Kolkata şehrinde başlar. Bunu ilk başlatan olarak kabul edilen kişi William Jones’dır. O, Kolkata’da 1784 yılı Ocak ayında Bengal-Asya Derneği’nin kuruluşunu kutlamak amacıyla bir açılış töreni düzenlemiş ve bu derneğin başkanı olarak seçilmiştir. İngiltere’de Kraliyet Derneği neyse, Hindistan için de Bengal Asya Derneği oydu (Said 2010: 88). O, katı İslami kurallar ile hiç alakası olmayan “free thinker” yani “serbest düşünür” olarak Sufi’yi çizmiştir. O, Sufizmin Hıristiyanlık, Yunan

veya Vedanta Felsefeleriyle ortak noktalarının olduğunu söylemektedir (Ernst 1997: 9).

Ardından Pers İmparatorluğunda İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin elçisi olan John Malcolm, Sufizm'i İslam'dan ayrı bir din olarak tanımlamaktadır. Onun 1815 yılında yayımlanan Pers Tarihi adlı eserinde Sufizm'i detaylı olarak anlatmaktadır. Fakat Malcolm, Jones ile aynı şekilde Sufizm'i İslam dışındaki bir inanç tarzı ve Hint kökenli bir din olarak tanımlamaktadır (Arberry 1998: 11, 14; Ernst 1997: 11-12).

Malcolm'un savunmuş olduğu bu tezin kaynağı 1811 yılında Bombay Edebiyat Derneği'nin düzenlediği etkinlikte James William Graham tarafından yapılan sunum idi. Bu sunumda "Sufizm"i; 'Şeriat'ı inkâr eden, daha çok Hristiyanlığına yakın bir din olarak tanımlamaktadır. Ona göre Sufizm sözcüğü içerisindeki "Sevgi" anlamına gelen "mahub (sevilen)" "mahabba (sevgi)" "muhibb (seven)" kelimelerinin aslında Hristiyanlıktaki teslis yani "oğul, kutsal ruh ve baba" üçlemesine denk gelmektedir (Arberry 1998: 11-13; Ernst 1997: 13-15). O, şahsen İslam'la alakalarının olmadığına inandığı için Sufiler'i çok severmiş.

Bu şekilde Sufizm, Oryantalistler tarafından yazılan eserlerde görüldüğü üzere Avrupa'daki akademisyenlerce bir disiplin yani bir bilim olarak inşa edilmiştir. Fakat Sufizm en başta İslam'la asla alakası olmayan ve Hristiyanlıkla bağlantısı olan evrensel bir "değer" olarak algılanmaktaydı.

Böyle bir algının tarih boyunca İslamiyet içinde gelişen 'Tasavvuf' anlayışıyla tamamen farklı olduğunu söylemeye gerek bile yoktur. En azından Müslümanlar içinde "Tasavvuf" veya "Sufi" kelimeleriyle algılanan kavramlar, İslami değerler çerçevesinde belirli bir şekilde canlandırılan bir "yolu" ve "bu yolun takipçisini" ifade etmektedirler. Bu kavramlar İslam dinini en iyi şekilde uygulayan ideal bir İslam'ı ve Müslüman'ı belirtmektedirler. En azından anti-İslam unsurlarla tanımlanamazlar.

Fakat oryantalistlerin tanımladığı Sufizm imajı ile bazı Müslümanların algıladığı Sufizm imajı arasında ironik bir ortaklık görülmektedir. Bu Sufizm anlayışı özellikle "Selefilik" dediğimiz fikir akımı ve bunun takipçileri tarafından ortaya konulmuştur. Onlara göre Sufizm, İslamiyet'te asla var olmayan bidat yani İslam dışı dinî bir uygulamadır. Hatta Selefilik, bu tür dinî uygulamaların sonradan toplum bozuldukça ortaya çıkan İslam'la hiç alakası olmayan pratikler olduğunu iddia etmektedirler. Bir yandan olumsuz bir İslam anlayışı olarak Sufizm, Oryantalistler tarafından takdir edilip İslam dışı bir din olarak algılanırken öte yandan tam

ters vektördeki Selefilere ise Sufizm’i bidat olarak yine İslam dışı dinî bir uygulama olarak algılamaktadırlar. Sonuçta ikisi tam ters vektörü oluşturmalarına rağmen Sufizm konusunda aynı fikirdedirler (Tonaga 2013: 31-32).

Bu noktada Sufizm kelimesi veya kavramının aslında Oryantalistler tarafından icat edildiğini unutmamalıyız. “Hızır İnanç” da bu Sufizm adı altında hem gayri-Müslimlere hem de Müslümanlar tarafından incelenegelmıştır. Bu bakış açısıyla ‘Hızır İnanç’ incelendiğinde bu inancın pratikte yani sahada yaşayan halkların dinî algısından tamamıyla farklı olduğu aşikârdır. Çünkü sahada bir Antropolog olarak yaptığımız çalışmalarda oradaki halktan hiç kimsenin bu inancı İslam dışı olarak uygulamadığını gözlemlemiş bulunmaktayız.

2. Dersim’de Hızır İnanç

Dersim bölgesi günümüzdeki Tunceli ilinin eski adı olarak geçmektedir. Fakat bu adı “tarihî Dersim” olarak nitelendirdiğimiz zaman, şu anki Tunceli’nin bütünü başta olmak üzere, Bingöl’e Kiğı, Erzincan’a bağlı Tercan, Erzurum’a bağlı Hınıs ve Muş’a bağlı Varto ilçelerini de kapsamaktadır. Bu yöredeki halkın çoğunluğu Kurmanci veya Zaza dilini ana dili olarak konuşmaktadır.

Bunlar inanç bakımından ise “Alevilik” veya “Rê Heq” denilen, Doğu Anadolu bölgesinde çoğunluğu oluşturan Sünnî Kürtlerden farklı olarak dinî ritüellere ve dinî kurumlara sahiptirler. Dinî görevde bulunan “Seyit” denilen kutsal Ocaklar mevcuttur ve onların soyunun On İki İmâmlar’a kadar dayandığına (Ehl-i Beyt İnanç) inanılır. Seyitlere genellikle “Dede” denilir ve atalarının Orta-Asya’nın Horasan bölgesinden Dersim’e göç ettiklerine inanılır. Bunlar; Dedeler başta olmak üzere, Rehber (Raywer) denilen Dedelerin yönetimi altında dinî hizmette bulunan kişi ve onun altında Talip (Taliw) denilen normal halklardan oluşan hiyerarşik sosyal bir yapıya sahiptir.

Şu anki Tunceli civarına yerleşen halk, Dedelerle birlikte bazı kollar etrafındaki bölgelere, özellikle dağlık bölgelere göç edip yerleşmişlerdir. Yukarıda Dersim bölgesi olarak saydığımız yerlerde Seyitlerin yaşadığına dair kanıt olarak çok sayıda türbe ve ziyaretgâhlar bulunmaktadır. Bazıları ise dil bakımından Kurmanci veya Zaza dilinin Hint-Avrupa dil grubuna bağlı olmasından dolayı yöredeki halkların Pers (Fars) kökenli olduklarını söyleyenler de vardır.

Dersim’de “Muharrem Orucu” ve “Hızır Orucu” vardır. Yukarıda bahsedildiği gibi, On İki İmamların acısını anmak ve anlamak için tutulan Muharrem orucunun ardından Aşure dağıtılır ve bu dinî ritüel Anadolu’nun Alevi topluluklarında uygulanan bir törendir.

Hızır orucu ise, her yıl Şubat ayın 13'ünden itibaren üç gün boyunca tutulan oruçtur ve her Alevi topluluğunda tutulur.

Onun ardından Tunceli'nin Merkez'indeki Cemevi altında "Gola Çeto Ziyareti" denen bir yerde "Hızır Cemi" yapılır. Gola Çeto Ziyareti rivayete göre Hızır (a.s.) ile İlyas'ın kavuştuğu yer olarak bilinir ve Şubat Ayın 13'ü Hızır (a.s.) ile İlyas'ın kavuştuğu gün olarak kabul edilir. Hızır (a.s.) ile ilgili ziyaretgâhlar Dersim yöresinin her yerinde bulunur. Mesela Muş'a bağlı Varto ilçesinde "Hızır Çeşmesi" diye biline bir ziyaret yeri vardır ve orada Hızır (a.s.)'ın ayağını bastığı yerden bu çeşmenin ortaya çıktığına inanılır. Aynı zamanda Hızır orucu Nevruz kutlamaları ile birlikte, baharın başlangıcı olarak da kabul edilir ve bazı bağlamda doğa tapımı ritüeli olarak da nitelendirilir.

Fakat halk tarafından sahada uygulanan bu dinî ritüeller İslami dinî uygulamalar hatta İslam'ın tasavvufi uygulamaları çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla bizim bu konuyu bir Antropolog olarak yazılı dinî kaynaklara inerek incelememiz gerekir. Çünkü Geertz'in bahsettiği 'Ulus-Devletin, medeniyetin ve dinin özünü "tipik" küçük bir kasabada veya köyde bulabiliriz.' düşüncesi bana göre yanlış ve saçmadır. Çünkü küçük kasaba ya da köyde bulunanların gelenekleri, görenekleri, yaşam tarzları ve kültürleri bunların tümünü kapsamaz. Maalesef oradaki toplumun yaşamı, sadece onları temsil eder. Eğer bölgesel ve mikro-saha araştırmalarının değeri, küçük toplumun içerisinde büyük dünyayı görmek gibi bir varsayım temeline oturtuldu ise, bu tür araştırmalar tamamıyla anlamsızdır. Alan çalışmaları bunun gibi bir varsayım üzerine oluşmamıştır. Saha araştırmasının hedefi değildir. Antropologlar köyü (aşiret, kasaba, akraba grupları vs.) araştırmamalıdır, köyde araştırmalıdır (Geertz 1973: 37-38).

Mesela Aleviliğin "Özü"nü bulmaya çalışırken Geertz'in bahsettiği gibi bir köyde, bir kasabada veyahut bir ailede bu özü bulmak mümkün değildir. Yani bir köyde ya da ocağın etnografyasını yazarak bütün Aleviliği temsil edebilecek bir eser yazamayız. Peki, o zaman "Dersim Aleviliği", "Çiçekli Köyü Aleviliği" gibi coğrafya üzerinde parçaya bölüp "... Aleviliği" diye araştırıp bin bir çeşit Aleviliği ortaya sunmak mı daha mantıklıdır? Türkiye'deki Alevilik konusunda şu ana kadar yapılan "etnografik" çalışmalarda bu noktada bazı analitik hatalar olduğunu görüyoruz. Sorun, bu tür etnografyanın "kim" hakkında yazıldığıdır. Fakat maalesef bu soruya açık bir cevap yoktur. Normalde saha çalışmalarında incelenen "Toplum" veya "Kültür" hakkında yazılan bir bilgiyi (mesela "Japon Kültürü"), otomatik olarak etiketleyebileceğimiz mutlak bir grubu (ya da eşyayı), dünyanın hiçbir yerinde bulamayız. Bu fikri, bu noktayı gruba değil, bireye odaklanarak çözmeye çalışan ünlü Antropolog Barth'ın eserinde bulabiliriz (Barth 1969).

Barth, Bali adası konusunda Mead gibi Antropologlarla aynı fikirde olup Bali imajını objektleştirmeye devam etmektedir. Barth'ın ulaştığı bu önemli sonucun günümüzdeki Antropoloji camiasında iyice değerlendirildiği, herkesin anlayabildiği ve pratik olarak saha çalışmalarına veya etnografyaya olumlu bir katkıda bulunduğu konusunda şahsen hâlâ soru işaretlerim var. Fakat elbette ki Geertz'in bahsettiği gibi "... aşiretinin etnografyası" yerine "... köyünün (ya da ... ailesinin) etnografyası" nı yazarsak bir toplumun ya da kültürün bütününe veya gerçekliğinin ortaya çıkacağı anlamına gelmez.

Somut bir şekilde etnografyayı yazarken bir yandan da hedefin sınırlandırmasını yapmak zorundayız. Bir bölgede araştırma yaparken hedefi adlandırırken bunun hangi terimle tanıtılması gerektiği de ayrı bir sorundur. İnsan, toplum, kültür gibi terimlerden hangisi kullanılacaktır? Buna basit bir çözüm getirilebilir: Örneğin etnografyanın hedefi "A Bölgesindeki İnsanlar (Toplum veya Kültür)" olarak kurmaktır. Fakat araştırmanın hedefini coğrafya olarak sınırlandırmakta da sorunlar vardır. Bölgeyi nasıl ve neye göre sınırlandırabiliriz ve bu sınır sadece hedefin harita üzerindeki ölçüsü mü olacaktır? Bu sınırlar çizilmeden, araştırmaya hedef olan insanları belirleyemeyiz. Coğrafi sınırları belirlemeden önce toplum ve kültürün tanımlanması sorunlar ortaya çıkar, fakat bu işlemi yapmadan da etnografyayı yazamayız.

3. Hızır İnancının Dinî Kaynakları

Hızır, Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinin 60-82. ayetleri arasında Hz. Musa'nın yoldaşı olarak geçmektedir. Hızır, İslam dünyasında halk arasında "Hızır gibi yetti.", "Her misafiri Hızır bil." ve "Hızır uğramak" gibi atasözü ve deyimlerle sıkıntı, zorluk, çaresizlik ve darda kalanlara yardım eden; kişiye, evlere bolluk, bereket getiren bir kişi olarak tasvir edilir. Hızır'ın "ab-ı hayat", yani ölümsüzlük suyu içtiği söylenir. Ayrıca yeryüzüne bolluk, bereket dağıttığına ve baharla birlikte tabiatın canlanmasına yardım ettiğine inanılarak Anadolu'da 6 Mayıs Hıdırellez günü kutlamalar yapılır. İslam kültürü içerisinde Hızır insanların problemlerini çözen, gün ve saat ölçülerini sınırsız kullanan, yer, zaman ve mekan kavramı olmayan, yardımcı ve kurtarıcı anlamına gelmektedir (Altınok 2007: 10-11).

Hızır, Alevi-Bektaşî inanç ve kültüründe de böyle kabul edilmektedir. Musa Peygamber'in arkadaşı olan, ama onun bilmediği şeyleri bilen böyle bir şahsiyetin etrafında bir kült oluşturulmuştur.

İnanca göre o da Musa Peygamber gibi bir peygamberdir. Hızır'ın varlığı tüm Sufilerce kabul edilir. Fakat Hızır, özellikle Türk kültüründe çok önemsenen bir şahsiyettir. “Her geceyi kadir, her geleni Hızır bil.” sözü Horasan Mektebine mensup Süleyman Hakim Ata başta olmak üzere Türk Sufilerinin düsturu addedilmiştir. “Hızır uğramak” ve “Hızır gibi yetişmek” gibi deyimler de Türkçede yaygın olarak kullanılmaktadır (Altınok 2007: 27).

Yaygın halk söylencelerine göre Hz. Ali şehit edilmeden önce oğullarına; “Ben ölünce beni yıkayın, kefenleyin ve namazımı kılın. Gâibden bir deveci gelir. Tabutumu onun devesine yükleyin ve gönderin.” diye vasiyet eder. Hasan ve Hüseyin de Hz. Ali’yi yıkar, kefenlerler, namazını kılarlar. O sırada gelen ve Hüseyin’e kırmızı, Hasan’a sarı birer don veren yüzü örtülü deveciye Hz. Ali’nin tabutunu teslim ederler. Önce onun Hızır olduğunu düşünürler. Bir müddet sonra kuşkulanan Hasan ve Hüseyin tabutu peşine düşerler. Yaklaştıklarında görürler ki deveyi çeken Hz. Ali, deve ise Hz. Ali’nin devesidir. Hz. Ali evlatlarına dönerek “Benim sırrımın binde birine vakıf oldunuz; Ali Sırrı, arı sırrıdır. Devecinin verdiği kırmızı ve sarı donları gün gelir giyeceksiniz.” der. Bu olay ressamlar tarafından resimlendirilerek tablolaştırılmıştır. Anadolu’nun birçok yöresinde evlere asılmaktadır (Altınok 2007: 29).

Diğer kaynak olan Kitâb-ı Cabbâr Kulu adlı eserde de Hızır ile ilgili epeyce örnekler bulunmaktadır. Cabbâr Kulu’nun şahsiyeti hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durumda onun kimliği, meşrebi, tarikatı mensubiyeti, eğitim durumu, fikir ve görüşleri ile ilgili ipuçlarını Kitâb-ı Cabbâr Kulu’nda araştırmak, çıkar bir yol olarak gözükmektedir. Eserin içeriğinden ana hatları ile şu sonuçlara ulaşmak mümkündür. Cabbâr Kulu, Cabbâr (olan) Allah’ın kulu anlamına gelmektedir. Eserde anlatılan onun Allah’a duyduğu sevgi, aşk ve bağlılığa bir işaret olarak bu ismi kendisine uygun gördüğü anlaşılmaktadır (Eğri 2007: 16-17).

Bu eserde dikkatimizi çeken husus Hz. Peygamber, Hz. Ali ve Hızır ile Cabbâr Kulu arasında olan hikâyelerdir. Aşağıda bu eserden özet olarak bazı örnekler sunmak gerektiğini düşünüyorum (Eğri 2007: 500-563):

Cabbâr Kulu: Bir gün bir yerde otururken burnuma güzel koku geldi. Kime ait acaba diye düşünürken Hz. Peygamber’i; sağ yanında Hz. Ali, sol yanında da Hz. Hızır olduğu hâlde gelirken gördüm. Üçü de yanıma geldiler. Lütuf gösterip selam verdiler. Selamlarını alıp ellerini öptüm. Üçü de oturdu. Ben de karşısında ellerimi kavuşturup bekledim.

Hz. Peygamber: Ey derviş! Bizim niçin geldiğimizi anladın mı?

Cabbâr Kulu: Siz bilirsiniz Sultanım!

Hız. Peygamber: Ey derviş! Seni Hızır'la konuşturup seyretmeye geldik.

Cabbâr Kulu: Böyle söyleyince ağladım.

Hız. Peygamber: Niçin ağlıyorsun ey derviş!

Cabbâr Kulu: Ey Allah'ın elçisi! Korktuğum için ağlıyorum. Acaba kalbime kibir duygusu mu geldi. Sultanım bu sözleri beni ayıpladığı için mi söylüyor diye ağlıyorum.

Hız. Peygamber: Korkma ey derviş! O sözleri seni kınamak için söylemedim. Senden bilgi almak için söyledim.

Bundan sonra Hızır ile soru cevap şeklinde diyaloglar devam etmektedir. Bu eserden anlaşıldığı kadarıyla Hızır'ın İslamiyet çerçevesinde hem tarihî kaynaklarda hem de halk arasında uygulanan dinî ritüellerde toplumsal olarak yaşadığı ve yaşatıldığıdır.

Sonuç

Hızır inancı, eskiden Oryantalistler tarafından Sufizm adı altında İslam dışı dinî ritüellerden biri olarak değerlendirilmiştir. Sufizm başlangıçta analitik bir kelime olarak ortaya çıkmış, 19. yüzyıl boyunca da bir disiplin olarak işlevini yerine getirmiştir. Bu çerçevede bakıldığında Hızır inancı ve buna benzer dinî uygulamalardan dolayı Hristiyanlığa yakın bir inanç olarak görülmüştür.

Fakat bu bakış açısının; bilim adamları ve İslam dünyasında yaşayan ve bu tür dinî uygulamalar içerisinde olan Müslüman halklar açısından yanlış olduğu görülmektedir. Özellikle bazı Antropologlar kendi sahasında sadece yüzeysel olarak gördüğü dinî ritüelleri incelerken veya değerlendirirken yukarıda bahsettiğim bakış açısıyla bilerek ya da bilmeyerek bu tür dinî uygulamaları İslam öncesi arkaik bir din olarak nitelendirirler.

Genelleme yaparken bir dinî ritüeli sanki bir dini temsil ediyormuş gibi değerlendirmek yanlış bir yöntemdir. Hatta Antropolog Geertz'in bahsettiği "Bir dinin özünü "tipik" küçük bir kasabada veya köyde bulabiliriz." diye bir düşünce bana göre yanlış ve saçmadır. Küçük kasaba ya da köyde bulunanların gelenekleri, görenekleri, yaşam tarzları ve kültürleri tümünü kapsamaz.

Dolayısıyla, Hızır inancı başta olmak üzere Antropolojik açıdan Alevi-Bektaşî inançları ve onunla ilgili dinî uygulamaları incelerken sadece sözlü-görsel kaynaklara dayanarak etnografya yazılması bir kültürü yanlış yorumlamak olup mutlaka yazılı kaynaklara da dayanarak da çalışılması gerekmektedir.

Kaynaklar

- ARBERRY, Arthur J. (1998). *An Introduction of the History of Sufism: The Sir Abdullah Suhurawardy Lectures for 1942*, New Delhi: Orient Longman Limited.
- ALTINOK, Baki Yaşa (2007). *Hızırnâme: Alevi Bektaşî Adab ve Erkânı (Buyruk)*. (Alevi- Bektaşî Klasikleri Dizisi 8), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- BARTH, Frederic (ed.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Cultural Difference*. Boston: Little Brown Company.
- EĞRİ, Osman (2007). *Kitâb-ı Cabbâr Kulu*. (Alevi-Bektaşî Klasikleri Dizisi 7), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- ERNST, W. Carl (1997). *The Shambhala Guide to Sufism*. Boston and London: Shambhala.
- GEERTZ, Clifford (1973). *The Interpretention of Culture*. New York: Basic Books.
- MEAD, Margaret (1949). *Male and Female*. Chicago: Humpner & Perennial.
- SAİD, W. Edward (2010). *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*. (Çev. Berna Ülner) İstanbul: Metis Yayınları.
- SCHIMMEL, Annemarie (1971). *Mystical Dimentions of Islam*. Chapell Hill: University of North Carolina Press.
- TONAGA, Yasushi (2013). *İslam ve Sufizm*. Nagoya: Nagoya Üniversitesi Yayınları. (Japonca: (Japonca: 東長靖 『イスラームとスーフィズム』 名古屋大学出版会)